

ERDÉLYI MÚZEUM

IX. kötet.

1892.

VII. füzet.

A talmud.

— Második közlemény. —

III. A talmud jellemzése.

1. Irodalmi jellege.

A mit minden egyéb irodalmi jelenségnél első sorban szoktak tekintetbe venni, a kritikai szempontot a talmudra még ma is csak nem szívesen alkalmazzák. A szentírás már rég felszabadult volt azon előítélet alól, mely szerint nem eshetett a tisztán irodalmi szempont alá is, midőn a talmud még mindig holmi egyiptomi álmoskönyv szerepére volt kárhoytatva, melyet a kritika mértékével mérni nevetséges volna. A talmud igaz ismerői persze rég túltették magukat az efféle fikción; a talmudikus szövegkritika pl. a zsidók között nem ifjabb, mint maga a könyv tanulmányozása.¹⁾ Hanem a mindenkor pöffeszkedő tudatlanság és a ravaszul számító rosszakarat csak nem akarta fennhéjázva lenező álláspontját a talmuddal szemben odahagyni, mert jól tudta, hogy csak így maradhat kitérítve az üres, de gonosz fejek fölött a szúnyogháló, mely megakadályozta, hogy a nagy tömeg észrevegye a mögüle kikandikáló tudatlansággal párosult gonoszságot. Mi máskép itél vala a közvélemény a talmudról, ha jókor s elég behatóan ismerkedhetik meg vele!²⁾

¹⁾ E tekintetben elég lesz utalnunk olyan tekintélyekre, mint Rasi, Tam Jákob, Lurja Salamon és Vilnai Élia. Mindezeknél tovább ment Levita Élia.

²⁾ Maguk a zsidók soha sem titkolóztak a talmuddal, a mit legjobban az bizonyít, hogy számos hirneves keresztény tudóst zsidók avattak be a talmudba, a mi egyedül tette lehetővé, hogy keresztény oldalról is nem egy kísérlet történt a talmud lefordítására, ámbár — a dolog természeténél fogva — nem valami fényes eredménnyel. A zsidók maguk is újabban sűrűn láttak hozzá a talmud lefordításához, de teljes munkát eddigelé még senki sem adott. Kisebbség-nagyobb részei a talmudnak eddig le vannak fordítva arab, latin, angol, német, francia, spanyol és magyar nyelvre.

Igaz, a nehézségek, melyek a talmud sajátyszerű irodalmi jellegénél fogva az ilyen ismertetési munka közben felmerülnek, majdnem legyőzhetetlenek s ezért, ha igazságosak akarunk lenni, előbb ezeket kell szemügyre vennünk, mielőtt a talmud jelentőségéről szólnánk, mely úgy tudományos, mint erkölcsi értékénél fogva tőle el nem vitatható s a mely oly sokáig volt a megismerés szemfedőjével eltakarva.

Hogy először is a *szövegről* szóljunk, ez még mindig nincs kritikailag tisztázva s megállapítva, a mi nélkül pedig mindennemű feldolgozás ingadozó talajon áll. Vannak ugyan (bár csekély számmal) talmudi kézirataink, de ezek aránylag nem régiek és egy kivétellel töredékesek. A kiadások (editio princeps Velenéze 1520—1531) számos mostoha körülmény közreműködése folytán telvél hibákkal, melyeknek legnagyobb része a *cenzúra* (első áldozata volt a bazeli kiadás 1578—1581) lelkiismeretét nyomja. A vandálok nem garázdálkodhattak jobban Róma műkincseiben, a legdühödtébb szélvész nem okozhat nagyobb károkat egy ültetvényes kertben, mint a cenzúra első megjelenése óta a talmud szövegében. Az első feladat volna tehát e hibákat kiküszöbölni, a mi azonban nem mindig könnyű dolog, mivel a korrumpált helyek nem mindig ismerhetők fel.

A talmud *nyelve* is annyiban szaporítja a megértés körüli nehézségeket, hogy ama vegyülék alkotórészei, melyek e soi disant „nyelvet“ képezik, úgy önmagukat, mint egymáshoz való viszonyukat tekintve, még nincsenek kellő szabadsággal feldolgozva. Mint alapszín ama képen, melynek vonásait e különböző nyelvjáráások képezik, más-más dialektus vonul át a misnán, a babilóni s a palesztinai gemarán. A misna nyelve az u. n. *új-héber*, mely a bibliai hébert nem külön válfajban, hanem fejlődése egy további stádiumában tartotta fenn. E fejlődés főleg egy rakás új név- és igealak képződésében mutatkozik; azonkívül a klasszikus szókinésből is nem egy, a bibliában fel nem található gyöngyöt mentett meg számunkra a misna. A babilóni gemára nyelve (nehány különösen agádikus részlet kivételével, melyek — alkalmasint egy régibb irodalomnak lévén maradványai — majdnem klasszikus héberséget mutatnak fel) a *keleti aram* nyelveknek képezi egyik dialektusát s testvérfaja a mandeusknak s sok tekintetben közel rokona a szírnek. A palesztinai gemára nyelve ellenben a *nyugati aram* nyelvek közül való s leg-

közelebb áll a régibb palesztinai targumok s közvetve a szamaritánusok nyelvéhez is.¹⁾ Mindkét gemára nyelve azonban különösen az által, hogy folyton váltakozik a héberrel, igen tarka vegyülék benyomását teszi. Ezenkívül figyelembe veendő, hogy a talmud mindhárom alkatrésze túl van tömve egészen idegen nyelvekből vett szókkal és képzésekkel. A latinból és perzsából csak szók vannak átvéve²⁾, a görög ezenkívül a szintaxisra is volt befolyással. A rokon aram nyelvek hatása pedig minden tekintetben meglátszik rajta. Mindenesetre csodálandó — és ez egyuttal a bőséges kölcsönzésnek pszichológiai magyarázata — hogy a talmud az úgy a szókinés, mint a szóformák és mondat szerkezet tekintetében tagadhatatlanul szegényes aram nyelvvel beírte, illetőleg azt a legközöségesebb s a legszubtilisabb dolgok megbeszélésére egyaránt alkalmassá tette.

Harmadsorban nehézségeket okoz a talmud *stilusa és nyelvezete*. A kifejezésteljes rövidség benne gyakran lesz homályos abruptitássá, a tárgyalás dialektikus természeténél fogva pedig e stilus sokszor válik túlélnékké s ennél fogva darabossá. Olykor hamarjában azt sem lehet tudni, meddig terjed a kérdés s hol kezdődik a felelet. A misnának módszerénél fogva nyugodt, száraz modora még következő országút számába megyen azzal a göröngyös, zeg-zúgos dűlőutal szemben, mely a gemára szövevényes dialógusában untalan megbotlanunk készletet. *Egy* szóval néha az fejeztetik ki, a mit modern nyelven tíznél kevesebbel alig lehetne visszaadni. Gyakran, ha egyikét azon, a talmud minden lapján számtalanszor olvasható szóknak vagy kifejezéseknek már felismerni véltük, mivel már többször találkoztunk vele, egyszerre azon vesszük magunkat észre, hogy a jelen összefüggésben nem ad értelmet. Ez onnan van, hogy az ilyen szók és kifejezések tizféle oly értelemben is használtatnak, melyekről eddig fogalmunk sem volt s melyeket nem is lehet megtanulni, csak kitalálni.

Végül utalunk a talmud *módszerére s gondolatmenetére*, mint tanulmányozásának egyik legfőbb nehézségére. Ha keletiesnek ne-

¹⁾ A gemarák nyelvének helyét a többi aram nyelvek körében illetőleg l. ily czimű értekezésemet: „A gyökbeli hangok interdialektikus változásai az aram nyelvekben. Adalék a sémi nyelvek összehasonlító hangtanához“. [Budapest, 1889.] Bevezetés.

²⁾ Ez átvétel fonetikai szabályai eddigelé még nincsenek megállapítva.

veznök, keveset mondanánk; a bizarr jelzés megfelelőbb volna, ha nem tüntetné föl túlságosan kedvezőtlen színben. Tény csak az, hogy előző, avatott kéz vezetése melletti szorgalmas gyakorlat nélkül soha meg nem érthető. Mert bár lényegében szilárd s egyenes, alakilag mégis olyannyira ugrádozónak tetszik, hogy nem látjuk be, hogyan fog két gondolat közötti ürt áthidalni. A modern tudósnak, a módszer szimmetriájához szokott bűvárnak kétségbe kell esnie, midőn a talmud tengerébe merülve, egy gondolatlabirintbe érzi magát helyezve, melyben sehol sem mutatkozik útbaigazító mértföldjelző vagy egy-egy szűk kiút, melyen az értelem világossága derengene feléje. — Mit én tudom hányadik lapján vagyunk már a gemarának, mely pár sornyi misnához tartozik, s még mindig nem értjük az összefüggést a szöveg és „kommentárja“ között: az előbbiben válólevélről, az utóbbiban rabszolgáról van szó. Végre... végre... újra ott vagyunk, a honnan kiindultunk: most újra idéztetik a misna és ime, világosan kiemelkedik belőle a *tertium comparationis*... Most egy tisztán agádikus térre kövess, szíves olvasó. Itt még nagyobb lesz ámulásod. Egy szentírási versből indulunk ki, melyből többé-kevésbé sikerült exegézis útján szép erkölcsi mondást származtattunk le. Eddig rendben volna a dolog. De ime, közvetlenül erre valamely hathatós eszköztől tétetik említés, melynek segítségével lehessen magunkat megóvnunk a gonosz szellemek bántásától. De még ez sem elég. Mert reá egy víg adoma, majd rövid csillagászati diatribé, ismét egy tragikus végű elbeszélés, most metafizikai elmefuttatás s erre egy a nők dicséretét zengő dalrészlet következik! Mi az összekötő kapocs e sokféle tárgy és téma között? Csak a nagyon figyelmes olvasó fogja e kapesot észrevenni, mert hiányozni — arról biztosak lehetünk — semmi esetre sem fog. Vagy a szerző azonossága az, vagy a színhelyé (a hol t. i. az egész sorozat előadatott), vagy az időé, vagy a szentírási versé, melyből valamennyi levezettetett, vagy valamely lazább összefüggés létezik az eszmék között, vagy egyéb hasonló körülmény. Valóban az agádban geniális rendtelenséget tapasztalunk, a legszeretreméltóbb pongyolaságot, mely épen azért oly végtelenül vonzó, mivel csupa közvetlenség s semmi erőltettség, csupa eredeti színezés s semmi halvány utánzás, csupa eleven erő s semmi kóros gyengeség nincs benne.

Látnivaló, hogy az ilyen helyek, melyek épen nem ritkák a

talmudban, könnyen megtántoríthatják azt, ki vezető nélkül vállalkozik rá őket bejárni. De még számos külső, apróbb körülmény is megnehezíti a kezdő studiumát. Így először a számtalan *rövidítés*, melyek gyakran több különböző szó abbreviaturáját képezhetik. A sémi nyelvekben továbbá csakis a mássalhangzók jelölésére létező betűk, ott a hol — mint a talmudban — a magánhangzókat helyettesítő pontok és vonalak ki nem tételnek, az *olvasás* a gyakorlatlan kezdőre nézve szerfölött megnehezítették. A vokálisok pótlásául használt u. n. *matres lectionis* csak kevésbé könnyítnek a dolgon. Végre az *interpunkció* teljes hiányát hozzuk fel, mint a melynek akadályozó hatását a járatlanra hangsúlyozni feleslegesnek tartjuk.

Ime, ez a talmud irodalmi jellege. A ki már most ennek alapján pálczát akarna törni felette, az — kérjük — gondolja meg előbb, hogy a talmud eredetileg korántsem volt irodalmi műnek szánva. Nem egyéb az — s nem is akar egyéb lenni — mint százados iskolai diskussziók tárháza, melyek azon közvetlenséggel, de egyszersmind nyelvi s szerkezeti pongyolasággal is, melylyel lefolytak, a talmudban fel vannak jegyezve. Tudományos és erkölcsi értékét ez a körülmény, mint látni fogjuk, nem csökkentheti.

2. Tudományos értéke.

A talmud jelentősége a korabeli tudomány állásának és terjedelmének megismerését, de még azon szerepét illetőleg is, melynél fogva a tudományt a zsidóknál egyenesen inaugurálta, mind ebbeli jelentősége koránt sem lőn oly mértékben elismerve, a mint megérdemelte volna. Igaz, modern értelemben vett rendszeres tudományról (talán a jogit kivéve) a talmudban nem lehet szó, a mint hogy nem is lép fel tudományos munka igényeivel; de mint forrásmunka, mint az egykoru egyébnyelvű irodalom megbízható korrektívuma igen hasznos szolgálatot tesz a tudománynak.

Általában konstataálni kell, hogy a talmud szerepe a tudományban kettős: aktív és — még inkább — passzív, azaz nem annyira maga emelt egységes terv szerint kontemplált s befejezett tudományos épületet, mint inkább egyes faragott vagy faragatlan köveket szolgáltat a tudománynak, melyek épülete hézagainak betöltésére gyakran igen alkalmasak. Megállapítandó továbbá általánosságban,

hogy a raczionális tudományok a talmudban sokkal nagyobb mértékben vannak kifejlődve, mint az empirikus ismeretek. E tény magyarázata — úgy hisszük — elég egyszerű s magából a dolog természetéből folyó. Konkrét tudás személyes tapasztalatokon, elégséges elmunkálatokon, illetőleg megfelelő mesterséges eszközök alkalmazásán alapszik: a talmudbeli tudósoknak a külső viszonyok mostohaasága folytán egyik sem állott rendelkezésére. Ellenben a mindenemű külső körülménytől független s józan elmén, kritikai ítéleten és az igazság után való végtelen törekvésen alapuló szubjektív gondolkodás, az absztrakt megismerés ez első és főfeltétele, ama korban nehezen volt meg oly mértékben egyebütt, mint azoknál, kiknek éppen a talmud lételét köszönhetjük.

Ehhez képest a *filozófia* s különösen a metafizika s ethika a talmudban a fejlődésnek igen jelentékeny fokát érte el, ¹⁾ bár legtöbb esetben naivnak látszó elbeszélésekből s banálisnak tetsző szentenciákból kellene rendszerét összeállítanunk, melyet megalkotni a talmudnak nem lehetett sem oka, sem czélja. Mindazonáltal érdekes és érdemes volna összehasonlítani a talmud filozófiáját Plato, Aristoteles s Plotinével, metafizikáját a parzizmuséval, ethikáját Spinoza, Leibniz és Kantéval. A *vallástudomány* tisztán a bibliából indul ki s olyan eredményeket mutat fel, melyekkel számolnia kell a modern theologusnak és exegetának is. A *jogtudomány* fejlődésének legalább oly magaslatán áll, mint a rómaiaknál; tekintve pedig a szimmetriát és módszert, a teljességet és hibátlanságot, de különösen a rajta mindvégig elömlő humánus szellemet, felülmulja a pandekták és digesták, az institucziók és Justinian törvényhozását egyaránt. A *historia* iránt általában legkevésbé van érzéke, történelem és legenda benne gyakran szövődik egymásba; ellenben ő maga kiapadhatatlan forrása mindennemű arkeológiai kutatásnak. Kora zsidóságának viszonyait majdnem kizárólag belőle ismerjük, de igen gyakran ad figyelemreméltó felvilágosításokat az egykorú idegen népeket illetőleg is. A *nyelvészetet* tekintve a talmud még csak felületesen átvizsgált bánya, melyből a nyelvtudomány nem remélt kincseket fog egyszer napvilágra hozni; maga azonban linguisztikai fejtegetésekbe rendszerint nem bocsátkozik. A *matematika* sem esik a talmud körén kívül, mint oly tu-

1) Befolyása leginkább alexandriai Philón látszik meg.

domány, melyre halákikus szempontból elég gyakran volt szüksége; de számműveletei általában igen kezdetlegesek.

Csekélyebb, de még sem megvetendő nyereség hármlik a talmudból az empirikus tudományokra. A *természettudományok* a maguk szakmaival, mint a szorosabban vett természetrajz és az asztronómia, az anthropológia és az orvostudomány, de az *ethno- és geografia* is jelentékeny töredékekkel vannak képviselve benne. E mellett tekintetbe veendő, hogy a talmud a legtöbb tudományszakot csak amúgy mellékesen műveli, főleg az agárában, ámbár némely szakot érdemlegesen is tárgyal, a mennyiben halákikus célra szüksége van reájuk.

Helyén való lesz itt ama *áltudományokról* is futólag megemlékeznünk, melyeknek buja tenyészéséről a talmudban csodákat szoktak beszélni. Pedig a ki ily célzattal akarna a talmud olvasásába merülni, várakozásában megcsalatra érezné magát. A talmudban képviselve van ugyan a mágia, angelo- és demonológia, az astrológia s a többi transcendentális bohóságok, sőt szimpatétikus kúrákról is tétetik említés.¹⁾ Azonban egyrészt figyelembe veendő, hogy az ilyen részletek kizárólag csak az agárában fordulnak elő s ennél fogva vagy egyáltalában nem veendőik komolyan, vagy pedig átvitt értelemben s erkölcsi tanulság céljából hozatnak fel, a mi mellett még megjegyzendő, hogy a talmud mindezen eredetileg a parzizmusból átvett képzeteket a monotheisztikus eszméhez alkalmazza. Másfelől miért mérjük más mértékkel a talmudnak, mint minden egyéb irodalmi műnek? Ha a zoroasztrizmus, a kereszténység és az iszlám ősirodalmában — hogy a görögökről és rómaiakról ne szóljunk — az ilyen jelenségekkel szemben azt hangoztatjuk, hogy *quandoque bonus dormitat Homerus*, miért csodálkozunk azon, ha a talmudban, a hol annyi a szinarany, nem hiányzik a salak sem?

Végül a talmud *költészetéről* is kell ez összefüggésben megemlékeznünk. A mennyiben az agáráról már szólottunk, a talmud költészetét is jellemeztük; hiszen az agáda jórészt nem több — vagy mondjuk inkább: nem kevesebb — mint tiszta poézis, mely arany szálaival át- meg átszövi a talmud egész renetegét, nem ritkán teljesen váratlanul akasztva meg a tárgy és gondolat folytonosságát.

¹⁾ L. Brecher, Das Transcendentale etc. im Talmud (Bécs, 1850), kül. 187. és k. II.

„Képzeljük — ugymond az agáda egyik legmézesb szavu s legragyogóbb tollu ismertetője ¹⁾ — képzeljük valamely középkori theológus vagy akár modern „tudósnak“ lelke rémülését, midőn valamely — geometriai, botanikai, pénzügyi vagy egyéb — tudományos vita kanyarulatait követvén a talmud lapjain — a milyenek a szombaton megtehető úttávolság, a vetések, a tizedek és járulékok megállapítása körül fordulnak elő — hirtelen meginogni érzi a talajt lábai alatt. A hangos szóváltás elgyengül, az iskolaépület ajtai és falai eltűnnek szemei elől s helyükön feltűnik a büszke Róma, az „urbs et orbis“, millióhangu életével. Vagy láthatókká lesznek a virágzó szőlőkertek ama másik „dombok városa“, maga az „aranyos Jeruzsálem“ körül, a mint fehérhús szűzek ábrándozva járnak-kelnek bennük. Hallhatókká lesznek dalaik, körtánczuk ritmusa majd emelkedőben, majd esőben: a félelmetes „engesztelés napja“ maga az, melyet „Sárou rózsái“ — mily költői ellentét! — örömnapul választottak, hogy a hullámzó virágos réteken s a szőlővel beültetett lejtőkön enyelegve futkározzanak. Vagy a forradalmi kürt harsog fel élesen és bántóan a bonyolódott vita közepette és Belzacar, a kinek rémes lakomájáról szóló elbeszélés borzadályt keltő részletekkel toldatik meg, kénytelen a véres Nero gyanánt szolgálui; vagy Nabukodonozor, a babiloni zsarnok, illetetik seregével együtt hangos szitokkal — valamely külsőleg igen távoleső törvényezikk tárgyalása alkalmából; míg a beavatottnak Titus, eme végre explodált „emberiség gyönyörűsége“ helyett áll . . .“

Még csak azt említjük meg, hogy a talmudikus költészet — a mi alakját illeti — nem ismeri az u. n. kötött beszédformát, melyet nála a gondolat ritmusa pótol. Fajait illetőleg a legnagyobb változottságot mutatja. *Heine* igaz költői intuícióval festette le azt a gyönyörű virágos kertet, melyet benépesítenek

„ . . . szépséges ősi regék,
 Angyalmesék és legendák,
 Csendes martir históriák,
 Ünnepdalok, bölcs mondások,

¹⁾ Litterary Remains of the late *Em. Deutsch*, London 1874, p. 45. (Kiadta viscountess Strangford, l. Jewish Chronicle 1887. ápr. 1.)

Hiperbolák, igen furesák,
 S mégis minden hitben erős,
 Hittől láng'ló — oh mint fénylik,
 Bugyog s fakad szertelenül . . .⁴

A talmudikus tudomány fejezetével itt végezzünk; részletekbe már azért sem bocsátkozunk, mivel a legtöbb szakmában amúgy sincs saját ítéletünk. Általánosságban azonban kockáztathatjuk talán azt a véleményt, hogy valamint bajosan találta el az igazat Halévi Jehuda, a hirneves költő és filozófus, midőn azt állítja, hogy a talmudban foglaltatnak oly ismeretek is, melyeket Aristotelesnél és Galenusnál hiába keresünk, úgy még sokkal kevésbé megokoltak az olyféle nézetek — ilyenek a középkorban és napjainkban elég sűrűn merültek fel — mintha a talmudikus tudomány eredményei épenséggel hasznavehetetlenek, mert megbizhatatlanok volnának. Az igazság, mint egyebütt, úgy itt is alkalmasint a középúton lesz föltalálható. Mert míg pl. — hogy a természettudományokból vegyünk példát — kétségtelen, mert ki van mutatva, hogy a talmudtudósok meglehetősen pontossággal ismerték az állati szervezetet, addig másrészt olyan „tudományos“ tételekre is akadunk a talmudban, mint a milyen pl. az, hogy — az oroszán fél a kakas kukorékolásától. Igen ám, de ez esetben összevág a talmud Pliniusszal s az ókor többi természettudósaival — s ki vonná kétségbe az ő tudományos komolyságukat? — a kik ugyanezt vagy még különbeket is állítanak; v. ö. például a Pliniusnál található, tüzet okádó *szalamandert*, melynek persze méltó pendantja a talmudban említett *sámir* nevű csodaállat, mely köveket képes megrepszteni. Itt is, ott is tehát ítéletünknek analógnak kell lennie: a mixtum compositumból, melyet egyrészt a talmud, másrészt a többi ókori tudomány élénk ád, választjuk ki a hasznavehetőt s dobjuk félre, a mi nem az.

Vége csak utalunk arra a kérdésre, mely a talmud és a korabeli egyéb tudomány egymástól való függésének és egymásra gyakorolt kölcsönös befolyásának megállapítását tűzi ki feladatául. Az idevágó, eddig még koránt sem befejezett vizsgálódásokból nagyjában az tűnik ki, hogy a szóban forgó két tudományos kör általában a reciprocitás viszonyában áll egymáshoz.

3. Erkölcsi jelentősége.

A világirodalom kevés, talán egy oly művet sem produkált, mely abbéli jelentőségre, hogy egy nép vallásos, szellemi és erkölcsi fejlődésének egyedül jelölte ki útját mindenkorra, a talmuddal veteledhetnek. Valóban, a talmud erkölcsi értéke a zsidóságra, de közvetve az egész emberiségre is megbecsülhetetlen. Jóllehet a *maga egészében* soha sem volt és a zsidók által nem is tekintetett kötelező erejű törvénykönyvnek¹⁾, mégis tagadhatatlan tény az, hogy a még ellenfeleik által is elismert jeles faji és egyéni tulajdonságok, melyek a zsidókat kitüntetik, mind-mind a talmudból folynak, rajta alapulnak s vele elesnének. Ez oly igazság, melynek rég kellett volna már a köztudatba átmennie, de a mely ellenkezőleg tagadásba vétetik azok által, kik a talmudot az ördög művének szeretik elhíresztelni s belőle folyólag egész rakás faji hibát és bűnt imputálnak a zsidóknak. Ezekkel szemben két dolgot kívánunk hangsúlyozni. Az egyik az, hogy ha vannak is a zsidóknak philogenétikus gyöngéik, azok nem a talmud befolyására vezetendők vissza, a mint hogy egyáltalán *nem igaz*, mintha a talmud ártalmas tanokat tartalmazna.²⁾ A másik

1) Ennek hangsúlyozását különösen fontosnak tartjuk amaz elszórt s a zsidóknak gyakran szemére hányt helyekkel szemben, a hol a talmud a modern felfogástól eltérő vagy ma már egyáltalán tárgyaltan rendelkezéseket és tanokat tartalmaz, melyek kizárólag az egykori pogányokra vonatkoznak. Egyébként a talmud már csak azért sem lehetett soha törvénykönyv, mivel a diskusszió csak a legkritikább esetekben döntetik el benne; a jogérvényes szabályok csak kombináció útján vonattak le belőle s az így nyert legifjabb kompendium (a sokat emlegetett *Sulhan Áruk*, szerzője *Caro József* a 15. sz. vége felé) bir ma a zsidókra egyedül kötelező erővel. Az egész kérdésben kitűnően tájékoztat *D. Hoffmann*, *Der Schulchan Aruch u. die Rabbinen über des Verhältniss der Juden zu Andersgläubigen* (Berlín 1885) című maradandó becsű műve, melyre az érdeklődők figyelmét különösen felhívjuk.

2) Egyik úton-útfélen hangoztatott vád a talmud ellen az, hogy a munkának ellensége. Ezzel szemben utalunk a személyenyekre, a hol egy rakás idézetet állítottunk össze, melyekből ez állítás ellenkezője minden kétséget kizárólag tűnik ki. De a vád már azért is abszurdum, mert maguk a tudósok, a kiknek szellemi műve a talmud, túlnyomóan kezük munkája után éltek. Számos példát állított össze különösen *Delitzsch*, *Handwerkerleben zur Zeit Jesu* 75. s 76. l.

megfontolandó pont pedig az, hogy ha helyben hagyjuk amaz álfilozófusok okoskodását, úgy az a kereszténységre is nem kisebb árnyat vet, mint a zsidóságra. Mert tekintetbe véve azt, hogy a talmud minden szálával a szentírás talajában gyökerezik, melyet pedig a kereszténység is kanonizált; — tekintve továbbá, hogy úgy a görög, mint a szír¹⁾ egyházatyák, a kik a keresztény világnézetet megalapították, a talmud által fölöttébb befolyásoltatnak; ²⁾ — tovább tekintve, hogy a keresztény vallás keletkezése a „szóbeli“, tehát a talmudikus tan virágzásának fénykorába esik; — tekintve végül — s ez az, mit legelőször kellett volna emlitenünk — a szembetűnő hasonlatosságot, mely a talmud és az evangéliom dogmatizmusa és ethikája között kimutathatólag fennáll (csak oly speczifikusan krisztológus szavakra emlékeztetünk, mint *feltámadás, megváltás, az isten országa, fiuisten, szentlélek*, s azon számtalan erkölcsi tételre, melyek az ajkak imádása helyett a szív imádását sürgetik, a praktikus erkölcsiséget az áldozatok rovására dícsőítik s nem a törvény szavára, hanem szellemére fektetik a főszlyt s melyek mind valamennyien a talmudban és az evangéliumokban egyaránt untalanul hangoztattatnak): — mindezeket tekintetbe véve, voltaképen a kereszténység is talmudikus alapon áll! Tagadhatatlan persze, hogy a kereszténység ezen alapon más színekből lön megalkotva, mint a zsidóság. Hogy csak egyet említsünk, ismert tény, hogy az ősmiszteriumból eredőleg misztikus felfogás és bizonyos borongó fájdalomérzet vonul el a keresztény világnézetlen — legalább a középkorra nézve ki venné ezt tagadásba? — melyet a zsidóságban hiába keresünk.

Sőt épen! Daczára az ezerszeres mártíromságnak, melyet a zsidóság az idők folyamán átszenvedett — vagy talán épen ebből kifolyólag — a zsidó felfogás bizonyos eszmék (mint pl. a halhatat-

¹⁾ A szír egyházi írók függése a talmudtól még nem volt kellőleg hangsúlyozva, de bizton állíthatjuk, hogy a talmud befolyása rajtuk — ha lehetséges — még világosabban észlelhető, mint a görög egyházatyákon.

²⁾ Különösen a szentírás allegorikus magyarázata itt és ott majdnem azonos irányban mozog. — Helyénvalónak látjuk itt arra is figyelmeztetni, hogy a talmudból számtalan monda és szentenczia ment át Európa és a Kelet irodalmába, mely tényt csak újabban kezdték behatóbban vizsgálni. L. rövidség okéért Gudemann, Grünbaum, Gaster, Gelbhaus, Kohut és mások e nemű dolgozatait.

lanság) behatása alatt, melyekkel a talmud gazdagította lelkünk kincsesházát, még a bibliának világnézetét is, mely ez eszmék nélkül szétfolyt, zavaros s rideg volna, derültebb, tisztább s határozottabb színben tüntette fel, reáutalván e képzetekre mint már a szentírásban meglevőkre. A talmud még sok más tekintetben is tovább fejlesztette a bibliai zsidóságot, de dedukcióiban — és épen ebben áll módszerének életrealitása — a premisszákat mindig a szentírásból vette, megóva így a zsidó felfogás történelmi és logikai folytonosságát, a miért viszont a talmudikus zsidóság egyedül — s teljes joggal — mondható a bibliai egyenes folytatásának. Ez a történelmi igazság egyébként pszichológiai szempontból is bizonyítható azon egyszerű tény által, hogy a talmud korabeli zsidóság a szentírásban s a szentírással ugyyszólván élt és halt, hogy gondolkodásának és érzésének az képezte kizárólagos tárgyát, hogy az volt belső s külső élete minden fázisának közép- és góczpontja.

Egyébiránt már maga az a körülmény, hogy a talmud egy kerek évezred szellemi munkáját képviseli, melyet nem egyes emberek, de úgyszólván a nép a maga összességében teremtett s melybe bele fektette összes ismereteit s érzelmeit, egy szóval egész lelkét, — ez a körülmény már magában is megadja a talmudnak az őt megillető jelentőséget. E jelentőséget pedig csak növelheti az a tény, hogy a talmud egy másik évezreden által egyedül képezte a zsidóságnak szellemi táplálékát — s bezzeg nem éhezett mellette! — hogy a mit az idők folyamán a zsidók alkottak, a talmudból kiindult impulzus folytán teremtették, mert a talmud nyitott szellemüknek messze terjedő perspektívát, míg testük rablánczokban sinlődött a ghetto szűk falai között. A későbbi zsidó irodalmat jellemző tulajdonságok jórészt a talmudból veszik eredetüket, mely közös zászlaja lévén a föld minden részébe elszéledt tábornak, szellemi fejlődése egységességét is megóvta. Hosszú, hosszú ideig a talmud világitásában láttak a zsidók mindent: életet s halált, tudományt és költészetet, a multat és a jelent, a talmud szemüvegén át nézték magát a szentírást is. Ez onnan eredt, hogy egészen a mult század végeig a talmud képezte minden rendű és rangú zsidó tanulmányainak fő-, sőt gyakran kizárólagos tárgyát. A gyermeket már zsenge korában avatták e studiumba, a ki ifjúvá serdülvén fel, ambíciózus törekvésének alfáját s ómegáját abban látta, hogy majdan minél nagyobb

könnyűséggel tudjon a talmud sajátyszerű világában eligazodni, mert hírnévre csak e tudomány terén tehetett szert. Hajdanában a zsidók között nem tartozott a ritkaságok közé, hogy valaki elejétől végig könyv nélkül s szóról-szóra tudta a talmud 12 kötetóriását, esetleg két főkommentárjával ¹⁾ együtt; az egészen járatlanok pedig bizonyára fehér holló számába mentek. Manapság ennek épen megfordítottja áll s mégis — csodálatos, de való — a zsidók ma nem kevesebb támadásnak vannak kitéve a talmud miatt, melyet nagy részük csak nevééről ismer, mint akkor, midőn benne éltek s érte haltak.

A talmud elleni vádak eredete igen régi; de nagyon természetes, hogy mivel régiek, azért még nem egyuttal igazak is. Ha mindama rosszakarátú ráfogásnak, melyekkel a talmudot illették, csak a legesekélyebb alapja is volna, úgy — tekintve a hosszú időt, mely e mindig önmagát ismétlő vádaskodás bizonyítására rendelkezésre állott — a talmud ügye már rég veszve volna. De a rágalmaknak *nincs* alapjuk. A ki nem ismeri vagy a ki rosszakarattal van eltelve, az rágalmazhatja ugyan a talmudot és vádolhatja erkösetelenséggel, kereszténygyűlölettel s több effélével, de meg nem győzheti a józanul s elfogulatlanul gondolkodót, a ki saját szemével győződhetik meg az ellenkezőről. Különb is hogyan gyűlölné a talmud a keresztényeket — hogy csak ez egy példát hozzuk fel — holott nemcsak hogy sértő módon, de *egyáltalán nem említi őket*, a mint hogy nem is említheti, mivel a talmud akkor, midőn az egyház különvált a zsinagógától, már befejezett egész volt. A napban is vannak foltok, a talmudban is akadunk ellenséges indulatu rendelkezésekre a más vallásuakkal szemben: de e rendelkezések *egyedül s kizárólag az egykorú pogányok, rómaiak és perzák ellen irányulnak*, a kik a zsidóságnak hóhérai voltak s kiknek irányában a keresztény egyházatyák sem viseltetnek barátságosabb érzelmekkel.

ÉNYEDI MÁTYÁS DR.

¹⁾ Ezek *Rási* (rövidítése e névnek: Rabbi Salamon Jiczháki, élt a 12. században) és *Toszafo*t (a. m. *toldalékok*, t. i. Rási kommentárjához, 12. s 13. századbeli rabbiktól) néven ismeretesek.